

НАСТАВА МОДЕРНЕ ИСТОРИЈЕ ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ
Додатни наставни материјали

ИСТОРИЈСКА ЧИТАНКА 1

Османско царство

НАСТАВА МОДЕРНЕ ИСТОРИЈЕ ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ
Додатни наставни материјали

Османско царство

Издавачи: Дан Граф д.о.о, Београд и Центар за демократију и помирење у југоисточној Европи, Солун

За издаваче: Душан Митровић и Ненад Шебек

Наслов оригинала: Teaching Modern Southeast European History, Alternative Educational Materials, The Ottoman Empire, Thessaloniki 2009

Превод са енглеског: група преводаца

Консултант: Биљана Ступар

Припрема за штампу и штампа: Цицерио, Београд

Тираж: 1000 примерака

Ово издање финансира је ЕУ

The European Union's Instrument for
Pre-accession Assistance (IPA).

Ставови у овој публикацији су искључива одговорност аутора и ни на који начин не изражавају став Европске уније нити издавача.
The contents of this publication are the sole responsibility of the author and can in no way be taken to reflect the views of the European Union or the publishers.

За CDRSEE:

Председник Управног одбора CDRSEE: др Ерхард Бусек

Известилац Управног одбора CDRSEE за пројекат Настава модерне историје југоисточне Европе: Коста Карас

Извршни директор CDRSEE: Ненад Шебек

Директор програма: Корина Ноак-Аетопулос

Пројектни тим: Андонис Хадзијанакис, Џени Деметриу, Сузан Надо Бустаманте и Звездана Ковач

THE PUBLICATIONS AND TEACHER TRAINING ACTIVITIES OF THE JOINT HISTORY PROJECT HAVE BEEN MADE POSSIBLE THROUGH THE KIND FINANCIAL BACKING OF THE FOLLOWING:

Copyright: Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe (CDRSEE)

Krispou 9, Ano Poli, 54634 Thessaloniki, Greece

Tel.: +30 2310 960820-1; Fax: +30 2310 960822

e-mail: info@cdrsee.org, web: www.cdrsee.org

ISBN: 978-86-83517-64-0

НАСТАВА МОДЕРНЕ ИСТОРИЈЕ ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ
Д о д а т н и н а с т а в н и м а т е р и ј а л и

ИСТОРИЈСКА ЧИТАНКА 1

Османско царство

Уредници: ХАЛИЛ БЕРКТАЈ и БОГДАН МУРГЕСКУ

Уредница серије: КРИСТИНА КУЛУРИ

Уредница издања на српском језику: ДУБРАВКА СТОЈАНОВИЋ

ТРЕЋЕ ИЗДАЊЕ

DAI GRAF

Београд 2012

ПРЕДГОВОР ТРЕЋЕМ ИЗДАЊУ

Управни одбор Центра за демократију и помирење у југоисточној Европи (CDRSEE) желео би дубоко да се захвали многим људима чији је напоран рад омогућио да се заврше ове историјске читанке и да се до објављивања овог, трећег издања на српском језику појаве на чак осам језика нашег региона. Ови приручници ће се ускоро појавити још и на бугарском.

Морамо да поменемо изузетан допринос уреднице ове серије, професорке Кристине Кулуре, без чијег би напорног рада, експертизе и личног саосећања било немогуће довршити овај пројекат. Неуморан рад и посвећеност шест уредника четири историјске читанке, професора Халила Берктаја и професора Богдана Мургескуа (Османско царство), др Миреле Лумините Мургеску (Нације и националне државе у југоисточној Европи), професора Валерија Колева и професорке Кулуре (Балкански ратови) и мр Крешимира Ердџа (Други светски рат), упркос многим препрекама током две и по године уложене у њихову припрему, произвели су историјске читанке чије је треће издање сада пред вама. Управни одбор се захваљује свима њима на топлој сарадњи и неуморном раду.

Осим уредницима, желели бисмо да одамо признање и сарадницима на материјалима који су обухваћени овим историјским читанкама - има их четрнаесторо и долазе из дванаест мања југоисточне Европе. Топло им се захваљујемо на огромном времену проведеном у националним архивима, библиотекама и личним збиркама како би обезбедили текстове и визуелни материјал за ове приручнике. Велику захвалност дугујемо и наставницима историје који су учествовали у радионицама, како би оценили и критиковали историјске читанке током настанка. Такође бисмо желели да поменемо и чланове Комитета за образовање у области историје CDRSEE, који су учествовали у овом пројекту од самог почетка 1998.

Професор Роберт Стредлинг, професорка Марија Тодорова, професори Петер Водопивец и Иван Вејвода су као читаоци у великој мери преиспитивали и коментарисали садржај све четири историјске читанке и на тај начин дали знатан допринос њиховој ваљаности и уравнотежености.

Поред тога, захваљујемо се и особљу CDRSEE, које је веровало у читав овај подухват, доприносило му и подржавало га од почетка до краја. Било је неизбежно да наш рад изазове приговоре у свим земљама у којима су се историјске читанке појавиле, стога посебно захваљујемо члановима управног одбора у тим земљама, као и Ненаду Шебеку, на томе што су неуморно радили на уклањању и умањењу неспоразума, као и на томе да ови приручници буду прихваћени као додатни наставни материјал у средњим школама.

Изнад свега, морамо захвалити наставницима из југоисточне Европе који су учествовали у пројекту, дали му свој допринос, процењивали га и наставили да га развијају. Њихова посвећеност и храброст кључне су за будући успех ЈНП-а. До данас су приручници написани на осам језика региона, а наставни материјал је у последње три године тестиран на запад-

ПРЕДГОВОР ТРЕЋЕМ ИЗДАЊУ

ном Балкану и на Кипру. До данас је обучено више од 1000 наставника, а активности на проширењу мреже наставника историје обучених да користе ове приручнике, са њиховим вишеструким перспективама, спроводе се енергично.

Позитиван одговор и наставника и ученика на напоре Центра наговештава и да сами приручници имају нешто вредно да понуде приликом припремања будућих историчара, да не кажемо будућих грађана, и да је југоисточна Европа, супротно ироничним опаскама и циничном делању неких спољних фактора и посматрача, на много начина у већем складу са потребама година које долазе него многи други самозадовољнији региони. Joint History Project нашег Центра много је мање имплицитна критика начина на који се предаје историја у југоисточној Европи, а много више позитиван одговор на изазове са којима се суочава већина региона у свету у уверењу да боље предавање регионалне историје доноси наду у бољу будућност.

Коста Карас
Известилац Управног одбора за Joint History Project

Управни одбор жели да захвали и да ода посебно признање Кости Карасу. Овај пројекат је и настао захваљујући његовом надахнућу, а његово ангажовање и неизмерна енергија учиниле су могућим рад на овом ледоломачком пројекту, будући да је он ангажовао многе од оних чији је допринос поменут раније у овом предговору. Дугујемо му велику захвалност што је надгледао овај пројекат и ангажовао се као читалац у име Управног одбора.

Рихард Шифтер
Председник Управног одбора CDRSEE (2001-2006)

Др Ерхард Бусек
Председник Управног одбора CDRSEE (2006-)

ПРЕДГОВОР ТРЕЋЕМ ИЗДАЊУ НА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Треће издање! Када смо 2005. године објавили прво издање историјских читанки *Настава модерне историје југоисточне Европе* на српском језику, нисмо могли ни да замислимо да ће оне постићи толики успех и да ћемо за седам година објавити још два издања, што је укупно 4500 примерака! Највеће охрабрење увек смо добијали од наставника историје у Србији. Кроз семинаре које смо организовали прошло је до сада близу 500 наставника који су нам својим сугестијама помогли да побољшавамо књиге, а својим ентузијазмом и подршком нас подстакли да истрајемо. Велику подршку добили смо и од Министарства просвете и науке које је акредитовало наше семинаре стручног усавршавања наставника историје. Треће издање нам је посебно важно и због тога што су у њега уврштена документа која детаљније приказују историју Црне Горе, која је у време првог издања била у државној зајединци са Србијом, па је била заступљена с мањим бројем извора. Овако допуњено издање још је један важан корак ка бољем познавању нашег региона.

Колико знамо, колико учимо о прошлости Југоисточне Европе? То су нека од питања која су се постављала током последњих деценија. Покретани су многи пројекти да би се утврдило колико знамо једни о другима, какву слику о суседним народима стичемо путем образовања, ко су нам „пријатељи“, а ко „непријатељи“?

Многи стручњаци размишљали су о томе како можемо научити више једни о другима, да бисмо, путем знања и образовања, побољшали односе међу народима југоисточне Европе. Постављала су се и питања о могућностима и циљевима учења историје, као и о томе да ли она може одиграти помирителску улогу међу до јуче сукобљеним народима.

Као и у неким сличним случајевима (нпр. заједнички француско-немачки уџбеник европске историје) било је јасно да није могуће направити заједнички балкански уџбеник историје, јер се у односу према прошлости не може тражити консензус између, неретко, потпуно супротстављених виђења. Било је такође јасно да у стварању историјске и националне свести далеко важнију улогу играју представе о прошлости него минуциозне анализе прилежних научника. Поставило се због тога питање како се онда стручно, научно и одговорно може понудити нови тип знања о прошлости.

Решење је пронађено у новом приступу настави историје - у мултиперспективности. Циљ тог метода није да понуди једну и за све прихватљиву „истину“ о томе шта се у прошлости догодило, већ да ученицима да информацију о томе како су различити представници њиховог и суседних народа видели заједничку прошлост. Књиге посвећене Османском царству, нацијама и настанку националних држава, балканским ратовима и Другом светском рату засноване су на том методолошком и дидактичком принципу. Оне су резултат великог пројекта Центра за демократију и помирење из Солуна у коме су учествовали историчари свих држава региона. Књиге су у пролеће 2005. године објављене на енглеском језику, док је прво издање на српском језику, објављено исте године, било прво издање на неком од језика региона. Од тада објављене су читанке на осам језика региона и организовани су семинари на којима је за употребу ових књига обучено више од 1000 наставника историје из скоро свих држава Југоисточне Европе. Нада свих оних који су у овом пројекту учествовали и који су га подржали је да ове збирке историјских извора могу помоћи наставницима да лакше примене савремене методе наставе историје, а ученицима да, активним учењем, свеобухватније упознају прошлост свог и суседних народа и да, у целини, допринесу рационалнијем схватању прошлости, па самим тим и реалнијем доживљавању проблема садашњости.

Дубравка Стојановић

Опис пројекта

Састављање алтернативног материјала за наставу историје у југоисточној Европи амбициозан је и изазован подухват, нарочито ако имамо у виду како се заједничка прошлост тумачи и предаје у школама, и какви се жестоки спорови управо око тога воде не само међу земљама суседима него понекад и у оквиру једне земље.

Па ипак, после свих новијих анализа не само наставних планова и програма него и ставова који преовладавају код наставника и у јавном мњењу, постало је јасно колико је потреба за оваквим материјалом акутна.

Комисија за наставу историје при Центру за демократију и помирење у југоисточној Европи отпочела је рад на заједничком пројекту за наставу историје 1999. године. После две серије семинара и зборника радова објављених после њих [*Настава историје у југоисточној Европи и Клио на Балкану (Политика наставе историје)*], комисија је успела да утврди шта су конкретни недостаци у настави историје, у чему се поједини образовни системи разликују, какву улогу у њима имају ресорна министарства а какву жеље самих наставника и, коначно, какав је простор остављен новим иницијативама и иновацијама.

Зато смо и решили да се не зауставимо на томе да дефинишемо проблеме и опишемо актуелну ситуацију, већ да одемо и корак даље и да формулишемо конкретан предлог за наставу историје који не би био плод знања само мале групе историчара него шире мреже сарадника који су били укључени у рад на заједничком пројекту за наставу историје већ у првој његовој фази. Осим главних координатора, који су били задужени за структуру сваке књиге и за коначан избор докумената, у свакој земљи имали смо по једног или два сарадника који су, у складу с упутствима усаглашеним у првој фази, одабирали историјска сведочанства, текстуална и визуелна. Осим тога, књиге које су сад пред вама најпре су на неколико посебних сусрета одржаних 2004. године прегледали и оценили сами наставници историје. Коначно, читав материјал дат је на стручну рецензију стручњацима из ове области: Кости Карасу, Роберту Страдлингу, Марији Тодоровој, Петру Водопивецу и Ивану Вејводи. Они су нам дали драгоцене сугестије и о различитим аспектима историје југоисточне Европе и о неким педагошким питањима.

Приликом конципирања пројекта узели смо у обзир следеће факторе:

- 1) разлике у наставним програмима и етноцентричност наставе, уобичајену у свим земљама овог региона;
- 2) чињеницу да у југоисточној Европи промене у уџбеницима историје зависе од ресорних министарстава, која строго контролошу наставне програме и уџбенике;
- 3) жељу самих наставника да наставу допуне материјалом који ће им бити лако доступан;
- 4) уверење да је немогуће саставити јединствен, хомоген уџбеник на тему историје југоисточне Европе који би се могао користити у свим земљама.

Због свега овога сматрали смо да би најбоље било да сачинимо тематске приручнике, радне свеске са текстуалним и визуелним сведочанствима, који ће моћи да послуже као допуна већ постојећим уџбеницима. Другим речима, нама није циљ да *заменимо* уџбенике из историје који се тренутно користе у учионицама, као што немамо ни илузију да ћемо моћи да саставимо кохерентну повест југо-

источне Европе од XIV века до данашњих дана. Ми имамо одређене сазнајне и моралне циљеве и желимо да предложимо конкретне методе и средства за наставу историје: ми се залажемо за **приступ историји који је нов по методу, а не по садржају**.

Циљеви и могућности

Да бисмо уопште могли да формулишемо опште и посебне циљеве овог наставног материјала и да одаберемо појединачне документе које ћемо уврстити у њега, морали смо најпре реално да проценимо стање у настави историје и могућности да се она иновира. Наши предлози засновани су на новијим сазнањима из историјских наука и на сличним пројектима реформе у настави историје, махом спроведеним у Европи.

Промене које предлагемо тичу се двеју ствари:

Промене у историографском приступу

- Национална историја која се предаје у школама **не треба да буде и националистичка историја**. Знајући да се у школи, по правилу, предаје управо национална историја, а да се и историја суседних народа предаје с етноцентричног становишта, ми не предлагемо да се национална историја замени неком другом, него да се промени начин на који се она предаје.
- Регионална историја југоисточне Европе не може се посматрати изоловано, већ њу треба приказивати као **део европске и светске историје**. То значи и да представу о „специфичном“ историјском развоју Балкана од самог почетка треба одбацити као стереотипну и пристрасну.
- Историју сваког народа понаособ, а ни историју региона у целини не треба посматрати као хомогену и хармоничну. Историја овог региона пуна је подела и сукоба о којима постоје различита тумачења, баш као што је пуна и заједничких, ујединитељских елемената. Ми не желимо да дамо лажну идиличну слику, већ да покажемо **како се ученицима може скренути пажња на разлике и сукобе**.

Промене у педагошком приступу

- Историју учимо да бисмо сазнали нешто о нашој прошлости и разумели је. Ако је субјект историје каква се предаје у школама нација, онда треба показати да нација није једини могући оквир за идентификовање. Ученике треба мотивисати да тај оквир превазиђу, да открију целине које би биле шире од ње или пак уже од ње, и да прихвате идеју да негде **може постојати и више идентитета који се међусобно допуњују**. Мушки или женски идентитет, локални идентитет, идентитет навијача овог или оног фудбалског клуба или европски идентитет – сви ти идентитети могу постојати и упоредо, иако, наравно, немају сви исти значај. Ученике зато треба мотивисати да сазнају и нешто више о себи тако што ће хоризонт прошлости проширити и ван оног што им политичка географија прописује.
- **Развој критичког мишљења** још је један битан циљ наставе историје. Овај циљ најбоље се може постићи ако се ученици суоче с различитим верзијама једног истог догађаја, пошто већ и само постојање већег броја сведочанстава подрива неспорност једне важеће истине.
- Радом с историјским сведочанствима ученици могу да стекну **увид и у природу историчаревог посла**. Важно је да ученици схвате да се један те исти историјски документ може тумачити на више начина а да то не подразумева нужно и искривљење или злоупотребу тих сведочанстава.
- Кроз наставу историје ученици треба да стекну способност да оцене неки поступак и да **донесу морални суд**. Под малочас поменутиим развојем критичког мишљења не подразумевамо само

сумњичавост: критичко мишљење треба да створи одговорне грађане с изграђеним системом моралних вредности, грађане којима нико неће моћи лако да манипулише.

Приликом састављања ове књиге трудили смо се да сви народи југоисточне Европе могу да препознају себе у овим читанкама. У те сврхе било је неопходно да:

а) ова читанка буде **компатибилна** с актуелним наставним програмима и актуелним уџбеницима; и да
б) све земље југоисточне Европе буду **једнако заступљене**.

У циљу компатибилности, одабрали смо четири главне теме модерне историје које постоје у свим наставним програмима земаља у региону југоисточне Европе:

- Османско царство
- Нације и државе
- Балкански ратови
- Други светски рат

У жељи да дамо уравнотежену слику, тражили смо историјске документе из дванаест земаља не обазирајући се на „допринос“ који је ова или она земља дала историји овог региона и избегавајући сваки вредносни суд. Међутим, из сасвим разумљивих разлога, релативна заступљеност сваке земље у овом или оном приручнику зависиће од саме теме: јасно је да ће о Словенији бити далеко више говора у приручнику о Другом светском рату него у приручнику о балканским ратовима. Опет, неке разлике у заступљености могу се објаснити и агилношћу сарадника које смо замолили да траже историјске изворе у својој земљи, али и степеном развоја на ком се у свакој земљи налази историјска наука: у неким земљама напосто постоје боље организовани архиви, постоје редовне публикације у којима се износе историјски документи и постоји далеко већи број извора. Ти су фактори, упркос нашој првобитној намери, ипак неминовно утицали на коначни облик ових читанки и њихову непристрасност.

Четири теме, једна концепција

Географски оквир ова четири приручника јесте југоисточна Европа, од Словеније до Кипра, а њихов временски оквир јесте доба од османлијског освајања Балкана до данашњих дана. Трудили смо се да покријемо читав овај период. Иако се приручници временски надовезују један на други, на неким местима они се и преклапају.

Прва читанка, *Османско царство*, и друга читанка, *Нације и државе у југоисточној Европи*, покривају дуго време од XIV до почетка XIX века, односно од краја XVIII до краја XX века. Трећа читанка, *Балкански ратови*, и четврта, *Други светски рат*, односе се на краће периоде, а тема су им два највећа оружана сукоба у овом региону. Прва и трећа читанка имају нешто ужи просторни оквир, баве се углавном историјом овог региона, док друга и четврта покривају и европску и светску историју иако се претежно баве историјом југоисточне Европе.

Нисмо занемарили ни *политичку и дипломатску историју* – напротив, рат је главна тема двају од четири приручника. На ово смо се одлучили зато што су ратови важан елемент у настави историје у свим земљама на Балкану, али и зато што сматрамо да се прећуткивањем некадашњих сукоба никако не може постићи мир у будућности. За народе југоисточне Европе ратови чине значајан део њиховог заједничког историјског искуства, па би стога било погрешно да се у пројекту чији је циљ да афирмише њихову представу о заједничкој историји ратови прескоче.

Било у свом истинском, трагичном виду, било у идеализованом херојском, рат заиста јесте био пресудан догађај у XX веку, и он је сабласно присутан у сећањима свих генерација. Споменици, церемоније, јубилеји и гробља утемељују оваква сећања и продужавају им век. А рат је једнако заступљен и у

историографији. У традиционалној историографији, која почива на бележењу догађаја, рат је и критеријум за временско структурисање повести и догађај који доминира у њој. Већина историјских прекретница и јесу или политички или ратни догађаји. Осим тога, читав XX век може се периодизовати управо према ратовима: балкански ратови, Први светски рат, међуратне године, Други светски рат, послератна ера и Хладни рат, ратови у Југославији. Заташкавање је некад важило као добро средство у пацифистичком образовању: на часовима историје не треба предавати о ратовима и не треба афирмисати хероје из војне историје, већ се треба бавити свакодневним животом и економском, друштвеном и културном историјом. Али заиста, како предавати ишта о XX веку, или о ранијим вековима, а не поменути ратове? А ако о том свакодневном животу причамо неvezано с политичким догађајима, идеолошким сукобима и друштвеним поделама, зар тиме у крајњој линији не доприносимо цементирању већ постојећих стереотипа? Ако се у настави бавимо само свакодневним животом и културом и занемарујемо осетљива питања, наши ђаци ће одговоре на њих потражити (и пронаћи) негде изван школе. А при том њих управо настава историје треба да оспособи да се одупру стереотипним тумачењима прошлости, произашлим махом из политичких и друштвених сукоба.

Решење би могао донети један сасвим нов приступ. О рату се може предавати и тако да се он не велича, о њему се може причати и без досадних детаља, бројки и података. О рату се може предавати као о нечему што чини саставни део нашег заједничког људског искуства, може се причати о рововима и о позадини, може се причати са становишта деце, може се причати о глади, сиромаштву, расељавању, о преживљавању и моралним дилемама. Управо смо се за такав приступ одлучили приликом састављања ових читанки.

У исто време смо се, међутим, трудили и да дамо реч немим учесницима историје, наиме **женама и деци**, који у традиционалним уџбеницима историје једва да и постоје. Ако им и нисмо поклонили онолико пажње колико смо то првобитно намеравали, онда је то зато што у доступним историјским изворима жене и деца најчешће и имају тек споредну улогу.

Протагонисти ових приручника су и „велики“ људи, људи познати и изван оквира националне историје, и обични, анонимни људи из свих крајева југоисточне Европе – људи којима, у крајњој линији, историја и припада. Кад бисмо из текстова избрисали имена људи и места, понекад не бисмо могли да знамо о којој је тачно земљи или о ком народу реч. Таква вежба на часу могла би да покаже **колико тога заједничког има у нашем искуству** и мимо националних подела и државних граница.

Трудили смо се да не укажемо само на негативне него и на позитивне аспекте историјског искуства: на пријатељства, солидарност и забаву. Зато ћете у трећој и четвртој читанци пронаћи поглавља о хуманости и солидарности у ратним временима, у временима сукоба, мржње и себичног самоодржања. С друге стране, опет, трудили смо се и да **у представу коју народи југоисточне Европе имају о себи самима уврстимо и неке негативне аспекте** – штавише, најтежи задатак можда и јесте тај да прихватимо да наша историја и те како има своје мрачне, негативне стране.

С ратовима у Југославији током деведесетих, у западне извештаје вратили су се многи негативни стереотипи о „специфичности“ Балкана. У овој едицији приручника о новијој историји југоисточне Европе желели смо да дамо један могућ одговор на такве стереотипе, али не и да доказујемо да читав овај регион ипак има неку своју вредност. Ми сматрамо да грађа сакупљена у овим читанкама може да осветли такве предрасуде и да допринесе стварању нове представе коју ће Европа имати о себи, а у коју ће, захваљујући могућности поређења, бити укључен и овај део европског континента.

Конечно, одлучили смо се за „традиционалну“, штампану форму. Зато у њему има више текстова него слика, па ће наше читанке можда изгледати мање атрактивно, па можда чак и незграпно. Ипак, много је теже читати текст написан на непознатом језику него „читати“ слику из земље чији језик не разумемо. Другим речима, главни проблем у комуникацији који постоји међу наставницима историје у југоисточној Европи јесу језичке баријере. Њих смо, међутим, превазишли путем превода, те тако можемо да послушамо глас других. Осим тога, конзервативност нема нужно везе с медијем: наравно

да се CD-ROM може користити на једнако традиционалан начин колико и штампани материјал, баш као што се и на интернету могу наћи проблематичне информације које искривљују историјске чињенице и понављају стереотипе и поједностављена тумачења.

Структура и начин коришћења

Као што је већ речено, ове четири читанке се међусобно допуњују, иако се свака може користити и појединачно и неvezано с другим читанкама.

Све читанке структурисане су на следећи начин:

- **Општи уводни део:** њега пише главни координатор пројекта, објашњава у њему концепцију читанке и даје наставницима методичка упутства. Овај општи увод дат је само у првом приручнику;
- **Хронолошки преглед догађаја;**
- **Увод,** посебан за сваку читанку: њега пише координатор рада на тој читанци и он нам представља њену тему (дефиницију, тежишта, нове перспективе);
- Четири до шест поглавља (**тематских целина**) с одељцима; свако поглавље почиње краћим уводом и садржи и текстуалну и визуелну грађу, с уводним или пропратним објашњењима, а после сваког текста односно слике дата су конкретна питања везана за њих;
- **Извори грађе,** одабрана библиографија, релевантна за све земље у региону;
- **Мапе,** две или три у свакој читанци.

Док смо одабирали грађу, водили смо се принципом да свако сведочанство прошлости може послужити као историјски извор. Зато смо се трудили да у овим приручницима обухватимо што шири спектар текстова и илустрација како бисмо покрили економске, друштвене, културне и политичке аспекте историјског искуства и оставили простора за што више асоцијација. Сви **текстови представљени су према истом моделу:** сваки текст има наслов, и сваки прате објашњења и питања. Осим тога, на неколико места се на крају поглавља могу наћи и питања општијег типа. Наставници историје могу користити њих, као што могу да формулишу и нека нова. Текстови се могу бирати и хоризонтално, то јест могу се комбиновати и текстови из две или три читанке, што је понекад сугерисано и у питањима која указују на друге читанке.

У пракси би наставници историје могли имати проблема да материјал из неке друге земље ставе у прави контекст, пошто им је за то потребно знање које нису стекли током свог формалног образовања. Зато смо се трудили да за сваки текст дамо што више информација, али тако да тиме не угушимо иницијативу самих наставника. То значи да се ови текстови могу користити на два начина:

- 1) као информација о томе **како други виде догађај** с којим су сами наставници, па и њихови ученици, упознати преко етноцентричне литературе, и
- 2) као наговештај о томе да и људи из различитих националних или етничких група могу имати **слична осећања поводом спорних питања** и пролазити кроз слична искуства.

У суштини, стереотипи се најбоље могу обесмислити знањем. Предрасуде и стереотипи хране се незнањем, као што можемо видети по представама које имамо о нашим суседима или о читавим периодима наше историје. Ћутање је највећи савезник стереотипа. Зато ови приручници имају и сазнајну димензију: у њима смо желели да ставимо на располагање информације о историјским догађајима у југоисточној Европи, али и да поставимо одређена питања. Ове читанке нису готове једном засвагда: драже би нам било да охрабримо њихове кориснике да сами истражују даље, да критикују и да разговарају.

Ови приручници намењени су пре свега ученицима виших разреда средњих школа, дакле особама од 15 до 18 година, али их могу користити и студенти, како у југоисточној, тако и у западној Европи. Што смо дуже радили на састављању овог материјала, то смо више схватили да би он могао да буде интересантан и историчарима на западу, који немају начина да се адекватно баве историјом нашег региона. Збирка историјских извора из свих земаља југоисточне Европе на енглеском језику могла би бити од користи академској публици на западу, која историју Балкана познаје готово искључиво на основу секундарне литературе.

Четири станице на путу од XIV века до данас

Решили смо да прву читанку посветимо **Османском царству**, јер се овај период, иако чини највећи део заједничког историјског искуства народâ југоисточне Европе, најчешће у потпуности одбацује. Иако се о њему предаје у свим земљама, перспектива је увек етноцентрична. Зато је знање о овом великом царству које је вековима владало просторима југоисточне Европе и источним Средоземљем непотпуно и необјективно. Османско царство час се приказује као напредно, час као назадно, час као мултикултурни рај, час као репресивно, час као полазиште националног ослобођења, час као место националне пропасти. Овако различита тумачења могу се наћи и у историографским радовима на западу, који се односе на овај период.

Кад кажемо да је Османско царство заједничка историјска позадина свих народа југоисточне Европе, тиме не желимо да тврдимо да је оно некакво „златно доба“ мирољубивог суживота свих народа на Балкану. Као што је већ речено, у заједничко историјско искуство спадају и сукоби и суживот. Осим тога, Османско царство није било статично, нити је било униформно. Као што је то случај и с другим царевинама у којима је живело више народа и постојало више вера, тако је и у Османском царству било унутрашњих разлика и сукоба, и оно се развијало, пролазило кроз периоде напретка и периоде кризе. Коначно, кад сазнамо нешто више о овом царству, лакше ћемо одбацили стереотип раширен на западу колико и у хришћанском делу југоисточне Европе, стереотип о његовој културној „заосталости“.

Почели смо од XIV века, кад су се Османлије први пут појавиле у овом региону и почеле да освајају Балкан. Први приручник завршавамо на почетку XIX века иако се Османско царство није завршило тада: наиме, почетком XIX века јављају се први национални покрети који ће током XIX и XX века довести до стварања нових држава на Балкану. Постепено слабљење царевина и стварање националних држава на њиховим рушевинама тема је другог приручника, који се временски делом подудару с првим, пошто почиње од XVIII века. Османско царство помиње се и у читанци о балканским ратовима – зато смо и поменули могућност да се текстови у ова четири приручника читају хоризонтално.

Други приручник, приручник о **нацијама и државама у југоисточној Европи**, посвећен је једном веома осетљивом и контроверзном питању. Од првих зачетака покретâ за ослобођење од османске власти па до ратова у Југославији, сукоби међу нацијама пресудно су утицали на историјски развој овог региона. Чак и данас вести о инцидентима, испитивања јавног мњења, али и неки аспекти наставе историје казују нам да су националне страсти и даље живе. Онда је јасно да ни ми нисмо могли да заобиђемо тему која има тако велик значај за модерну историју нашег региона. Још једна недоумица тичала се тачке на којој друга читанка треба да се заврши: да ли да то буде крај Првог светског рата, или треба да зађемо и у време после Другог? Најпре смо мислили да деведесете треба изоставити из овог приручника, да бисмо потом ипак увидели да у њега морамо укључити ову најсвежију фазу националистичких покрета и сукоба, како бисмо боље разумели нашу садашњицу. Коначно, неке националне државе у овом региону створене су управо током те последње фазе.

Поред тих појединачних тема, у другом приручнику углавном се држимо хронолошког приступа како, с једне стране, не бисмо скренули у теоријска разматрања о национализму, али и како бисмо, с друге, показали: 1) како се мењала дефиниција нације, 2) који је географски и хронолошки оквир националистичких покрета, и по чему се они разликују међу собом, и 3) на које су се различите начине формирале националне државе у југоисточној Европи. Више од остале три читанке, ова друга погодна је за приказивање различитих перспектива зато што је њена тема сама суштина националног самоодређења, али и зато што се у њој оспорава представа о специфичности и аутентичности нације. Највећи значај приручника о нацијама и државама јесте то што он нацију приказује као историјску категорију, то што не користи аисторичне представе о континуитету и јединству. Уз то, у њему се историја југоисточне Европе смешта у контекст европске и, шире, светске историје, пошто је национална држава најбитнија организациона целина у новијој и у савременој светској историји.

Трећи приручник, приручник о **балканским ратовима**, могао је да буде и део другог, ако не и првог, пошто у њему разматрамо пресудни моменат у стварању појединих националних држава на Балкану и коначни слом Османског царства. Но у исто време, балкански ратови су у потпуности „балкански“: без обзира на њихов исход, њих можемо видети и као доказ за то да су балкански народи кадри да сами одлучују о својој судбини, без мешања европских „великих сила“. Осим тога, балкански ратови су показали и какав значај вера има у националним сукобима: док се у Првом балканском рату коалиција хришћанских држава борила против муслиманског Османског царства, у Другом балканском рату противнике уопште није делила религија.

Трећа читанка најкраћа је од свих, пошто покрива догађаје у свега две године (иако су у њу укључени документи и из ранијих и из каснијих година). У њој смо се, као, уосталом, и у четвртој, трудили да, осим на политичке и војне догађаје (о њима ионако говоре и школски уџбеници), укажемо на различите аспекте рата као колективног искуства. У трећем приручнику дајемо информације о догађајима из регионалне историје који су на западу послужили као доказ за „специфичност“ овог региона, тачније за посебну насилност којом се у њему решавају сви сукоби. Није ни чудо што се овакво уверење, па чак и сам термин „балкански ратови“ често могао чути и током ратова у Југославији деведесетих. У међународном јавном мњењу преовладавао је став да су на Балканском полуострву крвопролиће и међунационална мржња некаква ендемска бољка. Зато би могло бити корисно да се и у учионици балкански ратови упореде с тзв. Великим ратом, који је избио одмах после њих и који је истински изменио и саму дефиницију рата.

Последњи, четврти приручник посвећен је највећем догађају светске историје, те смо у њему стога 1) локалну историју ставили у глобални контекст, и 2) посебну пажњу посветили моралним циљевима наставе историје. Заиста, ако ђацима предајемо историју како бисмо од њих начинили грађане демократске државе, онда ће нам **Други светски рат** дати најбоље лекције у ту сврху. Земље југоисточне Европе нису могле остати нетакнуте ужасима овог „тоталног рата“, што се јасно види по документима које дајемо. Међутим, историја овог дела Европе у исти мах нам пружа могућност да кажемо нашим ученицима нешто о хуманости и моралним вредностима, и то тако што ћемо изложити:

1) **борбу против фашизма** – Сматрали смо да, из педагошких разлога, треба да нагласимо отпор тоталитарној идеологији и бруталности нацизма, отпор који је у балканским земљама ипак био масован. Мале приче о визији коју су неки људи имали у јеку највеће кризе западне цивилизације могле би нашим ученицима послужити као узор и помоћи им да стекну јаснију представу о моралној димензији људских поступака.

2) **примере солидарности и мимо верских, политичких и националних разлика** – Важно је нагласити помоћ коју су појединци или чак читави колективи пружали током рата, дакле у време тешких моралних дилема и борбе за голи живот.

Но истовремено, колико год Други светски рат заправо био догађај од ванредног значаја, патња у рату општа је ствар. Разарањем градова и масовним убијањем цивила готово да је потрпа разлика

између фронта и позадине. Рат постаје некако познат, он се прихвата као безмало „природни“ део политичког и друштвеног живота. У приручнику о Другом светском рату желели смо да покажемо да југоисточна, средња и западна Европа деле исто искуство рата, што ипак баца нову светлост на причу о некаквој специфичној балканској бруталности.

С друге стране, с обзиром на то да нам је тема четвртог приручника ипак временски веома блиска, расте и опасност од потпуно различитог читања и тумачења докумената које смо овде понудили. За неке земље југоисточне Европе време после Другог светског рата било је готово једнако болно колико и време самог рата, тако да је тумачење рата делом обележено и послератним искуствима. С обзиром на комплексност и међународни оквир послератних догађаја, одлучили смо да четврту књигу завршимо тренутком ослобођења, колико год да је оно било различито у свакој земљи. Тако смо могли да се задржимо код оптимизма због слома нацизма и због тога што је престала мора рата а да не улазимо у директне и индиректне последице које је он имао за послератно друштво и у западној и у источној Европи. Осим тога, у периоду Хладног рата земље у региону југоисточне Европе кренуле су различитим путевима и од једног тренутка припадале Источној односно Западној Европи, у политичком смислу те речи.

Наставни методи

Састављачи ових читанки нису пошли од тога да ће се њихове књиге без икаквих проблема користити у учионицама. Док смо радили на овом пројекту, имали смо у виду читав низ отежавајућих околности:

1. време које је у наставним програмима уопште предвиђено за наставу историје веома је ограничено, због чега ни иновативност наставника не може да дође до изражаја;
2. ученици се све мање занимају за историју: њихова пажња све је више усмерена на неке друге, „модерније“ и атрактивније области, на пример, на нове технологије;
3. усавршавању наставника једва да се поклања икаква пажња, тако да они немају где да обнове знање или да се обуче за коришћење алтернативног наставног материјала. Зато је тешко рећи у којој ће мери циљеви назначени на почетку овог пројекта уопште моћи да се остваре у практичној настави.

Наставници историје користе ове приручнике на разне начине – понегде су они већ и ушли у наставну праксу. Питања наведена после сваког изворног документа и после већине одељака први су корак ка нешто комплекснијим наставним методима попут симулације, инсценирања одређених ситуација, писања самосталних радова и активног учења. Неке теме погодније су за самостални рад: Други светски рат, на пример, код ког наставник може да комбинује методе усмене историје и игране и документарне филмове. У сваком случају, наше читанке треба да омогуће критички приступ постојећим школским уџбеницима и усвајање новог знања путем рационалног и критичког бављења датом темом. Успех оваквог подухвата готово у потпуности зависи од наставникове иницијативе, снажљивости и методичког приступа.

Па ипак, критички приступ постојећим уџбеницима треба схватити на прави начин. Уџбеници који се користе у настави имају различит квалитет, и они нису ништа мање „аутентични“ него што је то збирка оригиналних докумената. То што смо се одлучили за то да на једном месту саберемо изворне документе, а не да се бавимо историографијом, никако не значи да аутоматски полазимо од објективности или аутентичности тих изворних текстова: циљ нам је био да покажемо колико се тумачења једног догађаја, зависно од становишта, могу разликовати. Желели смо, другим речима, да афирмишемо компаративни метод и да предочимо различите перспективе. Коначно, сасвим смо свесни тога да наш избор није баш сасвим случајан: и он одражава специфична становишта и тумачења, на шта смо скренули пажњу и у уводу у свако поглавље.

Ово се односи и на текстове и на илустрације. Наравно, младим људима илустрације ће свакако бити занимљивије, јер ће захваљујући њима боље моћи да „замисле“ прошлост. Знамо, међутим, да и слике могу да завајају, па зато њима треба приступити једнако критички колико и текстовима. Као и текстови, и слике се могу „читати“ само на основу каквог-таквог знања о (друштвеном, културном итд.) контексту у ком су настале. Трудили смо да дамо информације о илустрацијама које смо одабрали, мада су оне најчешће занимљиве управо у комбинацији с текстовима датим у том поглављу. Пошто наши приручници покривају седам векова историје, слике које смо одабрали по много чему су особене, па се морају и анализирати на различите начине: то су фотографије, постери, карикатуре, литографије, слике, илустрације на рукописима, огласи, разгледнице, поштанске маркице, новчанице итд. Осим неизбежног естетског, критеријум је била и сугестивност слике, њена моћ да дочара неку ситуацију. На пример, на основу слика типичних представника одређених друштвених група у Османском царству можемо открити каква је представа постојала о свему што је „другачије“, с тим што морамо имати у виду да оно што је „другачије“ није аутоматски и нешто „друго“: чак ни међу савременицима културна разлика не води нужно до сукоба.

Закључак

Приручници ове едиције плод су дуготрајних расправа и спорова, али су и пријатно изненађење: они нам, наиме, показују да историчари у свом послу могу да превазиђу границе. Тренутно на Балкану постоји критична маса наставника историје који су спремни да промене свој начин рада, јер нема сумње у то да се настава историје у свим балканским земљама тренутно налази у кризи. Ми се управо и обраћамо оним наставницима којима су за такву промену потребна нова средства и нове смернице. Ти ће људи моћи да мотивишу и друге своје колеге, јер највећи противник у овом нашем подухвату није ни политика ни идеологија, већ апатија.

Зато желимо да побудимо интересовање ученика за оно што се дешавало у региону ком и њихова земља припада и да им помогнемо да разумеју комплексну садашњицу у којој живе. Утолико ово и није само научни експеримент: ово је и одговор на искушења која очекују земље југоисточне Европе на њиховом путу у заједничку будућност.

Увод	25
Хронологија	27
Прво поглавље: Ширење османске власти у југоисточној Европи	39
Ia. Почети османске државе у Анадолији	39
I-1. Орхан се жени ћерком <i>текфура</i> од Јар Хисара	39
I-2. Освајање Караџа Хисара и прво читање <i>хутбе</i> у <i>гази-Османово</i> име	40
Iб. Освајање Балканског полуострва	41
I-3. Како су сукоби међу хришћанским државама на Балкану олакшали продор Османлија	41
I-4. Ферман Мурата I којим се Евренос-бегу потврђује право да управља јужном Македонијом (1386)	42
I-5. Улога локалних/домаћих сарадника у ширењу османске власти на Балкану	42
Сл. 1. Бајазит I пристиже у помоћ опкољеном Никополу уочи битке с крсташима (1396); османска минијатура (око 1584)	43
I-6. Како се у XIV веку објашњавала победа Османлија над хришћанима: Григорије Палама и Ханс Шилтбергер	44
I-7. Хришћани тимарници у Арваниду, албанској провинцији (1431/1432)	44
I-8. Српски деспот као османски вазал (1432)	45
I-9. Како је пало Ново Брдо (1455)	45
Сл. 2. Османска војска побеђује код Мохача (1526); османска минијатура (око 1588)	46
I-10. Турска разарања у Словенији, писмо хабзбуршког намесника у Крањској (1491)	46
Сл. 3. Заробљени становници Београда (1521)	47
I-11. Хришћани заробљени у Босни (1530)	47
Iв. Пад Цариграда – освајање Истанбула (1453)	48
I-12. Пад Цариграда, византијско виђење: Георгије Сфранцес	48
I-13. Поновно насељавање Истанбула под Мехмедом II	49
Iг. Становништво и вера	49
I-14. Присилно насељавање (<i>sürgun</i>) Балкана становништвом из Мале Азије (пред крај XIV века)	49
I-15. Шта су Османлије обећале босанским сељацима: писмо краља Стјепана Томашевића (1461–1463) папи Пију II	50
I-16. Јоасаф, православни епископ видински, о присилном и добровољном примању ислама (XV век)	50
I-17. Како је један кадија забележио случај дечака без оца који прима ислам (1636)	50
I-18. Молба једног младића да пређе у ислам (1712)	50

Друго поглавље: Институције Османског царства	51
IIa. Султан и његов двор	52
II-1. Титуле које је Сулејман користио у преписци с Фердинандом I (1562)	52
II-2. Одлике идеалног владара у песми коју је Џелалзаде посветио султану Селиму II (1566–1574)	52
II-3. Различита мишљења о братоубиству на престоу: хроника Мехмеда Нешрија о погубљењу Мустафе Нејаког (1422)	53
Сл. 4. План Топкапи сараја у Цариграду	54
<i>Табела 1:</i> Двор и централна управа Османског царства	55
Сл. 5. Царски посланик на аудијенцији код османског султана	55
II-4. Како је Мустафа I дошао на престо (1617)	56
Сл. 6. Царска гозба током војног похода	56
Сл. 7. Султан Бајазит II (1481–1512) у лову недалеко од Пловдива	57
IIб. Девширма	58
II-5. Бивши јаничар описује девширму	58
II-6. Хришћанска критика девширме у <i>Житију Георгија Новог</i> из Софије (1539)	58
Сл. 8. Деца пописана за девширму	59
Сл. 9. Јаничарски ага	60
II-7. Лутфи-паша се присећа свог живота од времена кад је отет девширмом	60
IIв. Тимари	61
II-8. Правила о расподели тимара	61
II-9. Попис прихода које спахија треба да прикупи од тимара	61
II-10. Поновно наименовање за поседника средњег или већег тимара	61
II-11. Одлуке о поседницима тимара који се нису одазвали позиву за рат	62
Сл. 10. Наоружани спахија	62
IIг. Идеологија заштите поданика и пракса у правосудном систему	63
II-12. Савети Мурата I Евренос-бегу, ког је управо поставио за намесника (1386)	63
II-13. Ферман Мехмеда I, издат монасима манастира Маргарит, у близини Сера (1419)	64
II-14. Кадијина пресуда у спору између једног хришћанина и једног јаничара (Софија, 1618)	64
II-15. Кадијина пресуда у спору између једног муслимана и једног хришћанина (Видин, 1700)	64
II-16. Заједница на острву Миконос одлучује да протера кадију (1710)	65
II-17. Пресуда против коџабаше Тодоракија из Самакоџука (1762)	65
II-18. Османска повеља којом се штите манастири у Босни (1785)	66
IIд. Покрајине и вазалске државе	66
II-19. Одредба о статусу Дубровника, потврђена и ахднамом Мурата III (1575)	66
II-20. Ахднама Ахмеда I за Трансилванију (1614)	67
II-21. Аутономија Молдавије (1716)	67
II-22. Француски путник Флаша о посебном статусу влашких кнежева (1741)	68
<i>Табела 2:</i> Територијална подела у Османском царству (XVI век)	69

Треће поглавље: Верске институције, верске заједнице и верски обреди	70
IIIа. Муслимани	70
III-1. Натпис на порталу Сулејманове џамије у Цариграду (половина XVI века)	70
III-2. Димитрије Кантемир о муслиманским молитвама	71
Сл. 11. Џамија у Изнику (Никеја) из XIV века	72
Сл. 12. Сулејманија (Сулејманова џамија) у Цариграду (1550–1557)	72
III-3. Како један муслиман објашњава везу између Бога и кише (1779)	72
Сл. 13. Орнаментални натписи из Курана у Старој џамији у Једрену (XV век)	73
Сл. 13а. Хусеин-пашина џамија, саграђена 1569.	73
Сл. 13б. Зидна декорација унутрашњости Хусеин-пашине џамије у Пљевљима	73
Сл. 14. Турска госпа на камили приликом ходочашћа у Меку	73
III-4. Муслиманска хетеродоксија – шале о бекташијама	74
Сл. 15. Астрономска опсерваторија у Цариграду (око 1580)	74
Сл. 16. Народни јунак Насрадин-хоџа	75
IIIб. Хришћани	75
III-5. Избор Генадија Схоларија за првог православног патријарха после освајања Цариграда (1453)	75
Сл. 17. Османска сребрна чинија с натписом на грчком, коришћена за православно црквени обред (XVI век)	76
III-6. Француски путник Пјер Лескалопје о манастиру Св. Саве у Србији (1574)	76
III-7. Павле Алепски о молдавским црквама (половина XVII века)	76
Сл. 18. Манастир Воронец у Молдавији (изграђен 1488, спољне фреске 1547–1550)	77
Сл. 19. Тајна вечера – фреска из манастира Ставреникита, Света гора (1546)	77
Сл. 20. Манастир Острог у Црној Гори, 1650.	77
III-8. Козма Етолски позива хришћане да дају децу у школе	78
III-9. Кирил Пејчиновић о сукобима између сељана православне вере и њихових свештеника (1816)	78
IIIв. Јевреји	79
III-10. Писмо Исака Царфатија, рабина из Једрена, упућено Јеврејима у средњој Европи (половина XV века)	79
III-11. Елија Капсали о богатству Јевреја у Османском царству за време владавине Мехмеда II	80
III-12. Јеврејски месијанизам: случај Сабатаја Зевеја (1666)	80
Сл. 21. Јеврејски лекар, француска гавира (1568)	81
IIIг. Међусобни односи верских заједница и верска дискриминација	82
III-13. Верски дијалог током заточеништва Григорија Паламе (1354)	82
III-14. Заједнички живот различитих верских заједница у османским градовима (око 1600)	83
III-15. Односи између православаца, католика и лутеранаца у Бугарској и Влашкој (1581)	83
III-16. Фетва Ебус-сууда шиитима (половина XVI века)	84
III-17. Царска наредба о забрани „франачког“ прозелитизма међу Јерменима у источној Анадолији (1722)	85
III-18. Османске власти у Босни пресуђују у спору између православаца и католика (1760)	85
III-19. Царске одредбе за немуслимане (1631)	86
III-20. Погубљење непрописно одевеног православца (1785/1789)	86
III-21. Царска наредба о цркви у Станимаки, код Пловдива, изграђеној без дозволе (1624)	86
III-22. Нетолерантност хришћана према људима који живе у браку с особом друге вере (Кипар, 1636)	87

III-23. Одредбе о верском животу у Трансилванији (1653)	87
III-24. Закључак бискупског синода у Стону, крај Дубровника, уперен против Јевреја (1685)	88
III-25. Привилегије за једног Јеврејина у Дубровнику (1735)	88
III-26. Мучеништво св. Киране у Солуну (1751)	88
Сл. 22. Вазнесење Христово, османска минијатура (1583)	89
Четврто поглавље: Типични представници друштвених група и свакодневни живот	90
IVа. Елита и обичан свет	90
IV-1. Презир османске елите према Турцима сељацима	90
Сл. 23. Акинџија	91
Сл. 24. Спахија	91
Сл. 25. Јаничар	92
Сл. 26. Војници у Албанији, цртеж Жан-Батиста Илера (1809)	92
Сл. 27. Шејх ел ислам	92
Сл. 28. Високи османски писар	93
Сл. 29. Арапски трговац	94
Сл. 30. Трговац из Дубровника	94
Сл. 31. Османски кројач	94
Сл. 32. Пастир	95
Сл. 33. Рибар	95
Сл. 34. Дервиш	96
Сл. 35. Јерменски монах	96
Сл. 36. Православни патријарх цариградски	97
Сл. 37. Велики рабин Цариградски (крај XVIII века)	97
Сл. 38. Хришћански великодостојник (XVIII век)	98
Сл. 39. Чувени ајан: Алипаша од Јањине (1741–1822), слика Луја Дипреа (1819)	98
Сл. 40. Османски мењач новца	99
Сл. 41. Драгоман: Пјер Јамоглу, тумач при француском посланству (1787)	99
Сл. 42. Шведски посланик (1788)	99
Сл. 43. Галиот носи своје следовање воде	100
IVб. Живот на селу	100
IV-2. Одредбе о сеоској самоуправи у Видинском пашалуку (1587)	100
IV-3. Сељакова обавеза да обрађује своје имање (сеоски закон из Караманије, 1525)	100
Сл. 44. Бугарска кућа у Тријавни (XVIII век)	101
IV-4. Француски путописац Пјер Лескалопје описује бугарске куће недалеко од Рушчука	101
IV-5. Како изгледају и како су одевени људи који живе недалеко од Пловдива (1553–1555)	101
IV-6. Храна и пиће у Албанији (око 1810)	102
Сл. 45. Соба у Арбанасима (XVIII век)	102
IV-7. Путовање по бугарским селима (1761)	102
Сл. 46. Жене перу рубље (Лариса, почетак XIX века)	103
Сл. 47. Мушкарци и жене с острва Парос свирају и играју	104

IV-8. Друмови и пошта у Албанији за време османске власти (око 1800)	104
IVв. Живот у градовима	104
IV-9. Опис Београда (1660)	104
Сл. 48. Турчин јаше коња натовареног великим кошевима за воће и поврће	106
Сл. 49. Поворка пекара у Цариграду (1720)	107
IV-10. Резиденција влашког кнеза Константина Маврокордата, како је приказује француски путописац Флаша (половина XVIII века)	107
IV-11. Повеља бакалског еснафа у Москопољу (1779)	108
IV-12. Шегртски уговор на острву Скирос (1793)	108
Сл. 50. Османска деца на вртешци током прославе Бајрама	108
IV-13. Фетва Ебус-Сууда о затварању кафеџиница широм Царства (друга половина XVI века)	109
IV-14. Кафанска песма из Сења	109
IV-15. Евлија Челебија о београдској баклави (1660)	109
IV-16. Јеловник Шевкија мула Мустафе (Сарајево, друга половина XVIII века)	110
IVг. Живот на граници	110
IV-17. Француски путописац Никола де Николе описује османске ратнике, „делије“	110
Сл. 51. Делија, османски ратник (XVI век)	111
IV-18. Институција братимљења на босанској граници (1660)	111
IV-19. Османлије траже лекара из Дубровника (1684)	112
IV-20. Писмо Шимуна Козичића Бење, модрушког бискупа, папи Лаву X (1516)	112
IV-21. Писмо Фрање Крсте Франкопана Гаспару Чолнићу (1670)	113
IV-22. Песма о Хрватима који харају по Кладуши	113
IV-23. Марко Краљевић пије вино уз рамазан	114
IV-24. Писмо Петра Петровића Његоша Али-паши Ризванбеговићу (вероватно из 1834)	114
IV-25. Утицај хришћана на Албанце муслиманске вере (око 1800)	115
IVд. Живот жене	115
IV-26. „Царско“ венчање у XV веку	115
IV-27. Жене у Албанији (око 1810)	115
IV-28. Солидарност међу хришћанкама: мучеништво св. Филотеје (1589)	116
IV-29. Статут женског сапунџијског еснафа у Трики, у Тесалији (1738)	116
Сл. 52. Угледна Атињанка (1648)	117
IV-30. Развод у једном селу код Софије (1550)	117
Сл. 53. Туркиња с децом (1568)	117
Сл. 54. Туркиња у одећи за излазак, француски цртеж (око 1630)	118
IV-31. Кадија бележи случај Кипранке која се разводи тако што прима ислам (1609)	118
Сл. 55. Девојка из брдских крајева на северу Албаније (почетак XIX века)	118
IV-32. Кадија бележи случај муслимана који се разводи од хришћанке (1610)	118
IV-33. Јаничар чини прељубу с муслиманком у Цариграду (1591)	119
IV-34. Леди Мери Вортли Монтегју о османским женама (1717)	119
Пето поглавље: Фактори кризе	121
Vа. „Природне“ непогоде	121
V-1. Глад у Цариграду (1758)	121
V-2. Земљотрес у Цариграду (1766)	122
V-3. Куга у Букурешту (1813)	123

Vб. Политичка криза у Цариграду	123
V-4. Решења за кризу османске државе у Кочи-беговим мемоарима (око 1630)	123
V-5. Посланици молдавског кнеза Константина Маврокордата објашњавају зашто су у Цариграду морали да подмите више људи (1741)	124
Vв. Ратови, побуне и сеобе	124
V-6. Сељани беже у град (1665)	124
V-7. Побуна Мехмед-аге Бојациоглуа на Кипру (око 1680)	125
V-8. Извештај папи о побуни у Чипровцима (1688)	126
V-9. Срби беже у страху од османске одмазде (1690): сведочење ђакона Атанасија Србина	127
V-10. Извештај млетачког генералног провидура за Далмацију о утицају Шћепана Малог у Црној Гори 1767. године	127
V-11. Молдавска буна против Османлија (1711)	128
V-12. Хабзбуршки официр у дневнику описује опсаду Дубице (1788)	128
V-13. Ризици путовања кроз Албанију (око 1800)	129
V-14. Како је Хроми Ибрахим провалио у Казанлик (1809)	129
V-15. Писмо Петра Петровића Његоша Јосипу Јелачићу (3. јун 1849)	130
V-16. Низ катастрофа у причи бугарског учитеља Тодора из Пирдопа крај Софије (1815–1826)	130
V-17. Молба султану да постави Хусеина Градашчевића у ранг везира	131
V-18. Леополд Ранке о Хусеину Градашчевићу	131
Библиографија	132
Белешка о координаторима пројекта	135
Белешка о сарадницима	137
Наставници који су учествовали у припреми приручника	138
Мапа: <i>Османско царство и Европа 1600. године</i>	140

Османско царство је једна од главних политичких сила које су током веома дугог периода утицале на историју југоисточне Европе. Од XIV па све до почетка XX века османска држава била је највећа политичка организација у овом региону.

Међутим, то није једини разлог из ког проучавамо османску историју југоисточне Европе. Османско царство је важно због начина на који народи југоисточне Европе одређују свој идентитет. Управо зато што су се борили против Османлија, ови народи себе сматрају делом хришћанске Европе. Осим тога, османска власт често се окривљује и за економску заосталост и хаотичну политичку ситуацију какве и дан-данас можемо затећи у многим земљама југоисточне Европе. Но, ми овде нећемо разматрати да ли су Османлије криве за ове појаве или нису: ова и многа друга питања моћи ћемо да сагледамо у објективнијем светлу ако се поближе позабавимо различитим сведочанствима из османског периода наше заједничке историје.

Постоји још један разлог из ког треба наново да се посветимо османској историји. У последњих неколико деценија, проучавање Османског царства доживело је необично јак замањ, и то не само у Турској и земљама југоисточне Европе него и у западној Европи, у САД, па чак и у Јапану. Историјарима су онедавно доступни нови извори грађе, којима се може приступити и преко старих и преко нових метода, па је представа о Османском царству сада садржајнија, потпунија и нешто објективнија. Осим тога, неке ствари које су раније важиле за неспорне чињенице сада су, захваљујући овим новим сазнањима, доведене у питање или су чак одбачене.

Често се каже да је Османско царство било турска држава. Истину за вољу, оснивачи османске државе и династије јесу били турског порекла, али се османска држава ширила с новим освајањима и с временом обухватала многе народе који су говорили различитим језицима и били различите вере. Штавише, и саму владајућу класу у Османском царству чинили су током већег дела његове историје људи из различитих етничких група. Од „класичног доба“ Мехмеда II и Сулејмана па до јачања национализма у XIX веку чак су и сами припадници владајуће класе под „Турцима“ подразумевали просте и неписмене сељаке из Мале Азије с којима нису хтели да имају ништа. Зато представници османске власти и учени људи своју државу никад и нису звали турском, него *devlet-i aliye*, Висока порта, или *devlet-i ali-Osman*, држава Османове лозе. Као и у већини других средњовековних и раних нововековних држава, и овде је лојалност династији била важнија од припадности етничкој групи.

И представа о „османској деспотији“ оспорена је у новијим историјским истраживањима. Најважнији аргумент који обара тезу о „османској деспотији“ јесте то што се османско друштво током своје дуге историје и те како мењало. Тачно је да су султани, бар током „класичног доба“, имали неограничену власт и да су контролисали све што се дешава широм свих освојених области. Међутим, царевину која се простирала на три континента није било лако надгледати, нарочито с онако ограниченим техничким средствима каква су постојала у позном средњем веку и на почетку новог доба. Чак је и славни систем тимара, захваљујући којем су султани могли да контролишу најзначајнији део војске, заправо био само средство какво се користило у свим развијенијим пољопривредним друштвима с нешто већом територијом и становништвом, средство, дакле, којим се на локалном нивоу постигало оно што се, с обзиром на низак степен развоја новчане привреде, неразвијен саобраћајни систем и неразвијен систем комуникације, није могло постићи на нивоу читаве земље – наиме, успостављање власти лицем читаве земље, а преко грбаче сељака, како би се очували ред и мир и како би се обезбедио пренос сваког произведеног вишка у руке саме владајуће елите. Ни султанова контрола над тимарима ни његов монопол на ватрено оружје (Османско царство можемо

сматрати „барутним царством“, мада то важи и за неке друге велике државе на почетку новог века) нису успели да преживе кризу какву је донео крај XVI века.

Даље, колико год да су тврдили да имају апсолутну власт, и султани су, као и већина других самодржаца у Азији, Европи и другде у свету, морали да поштују ограничења каква им је наметао Божји закон – у османском случају, шеријат. Султан је о ова ограничења понекад могао да се оглуши уз помоћ шејх-ел-ислама, врховног верског поглавара, али то нам само казује да је султан и те како био свестан тога да ипак нема неограничену моћ. Једноставније речено, „деспотска“ власт османских султана теоријски је зависила од Бога, а практично од околности какве владају међу људима.

Разлика између друштава и становништва југоисточне Европе, с једне, и османских освајача/тлачитеља, с друге стране, окосница је многих наших националних верзија историје. Нема никакве сумње у то да је и током освајања и током дуге османске владавине сукоба било много, и да су властодршци умели бити и окрутни. Па ипак, читаву историју југоисточне Европе од XIV до XX века не чине само сукоби. Као и у многим другим друштвима којима влада наднационална и мултиконфесионална царска држава, људи се нису само опирали већ су и тражили начина да се прилагоде историјској ситуацији, да створе бољу будућност и за себе и за заједницу којој припадају. Понекад је у том циљу ваљало „преговарати“ с властодршцима, а понекад и активно сарађивати с њима како би се стекле личне или колективне повластице. Понекад је ваљало покорити се властима, али понекад је требало одабрати овај или онај вид активног или пасивног отпора. А то, опет, значи да је свакодневица често била важнија од великих политичких питања. Новији радови нам казују много тога о практичним аспектима живота у југоисточној Европи за време османске владавине, по чему видимо и да је он у великој мери био сличан свакодневном животу у другим регионима Европе истог тог доба, видимо да унутар југоисточне Европе постоје многе сличности, али и разлике од једног краја до другог.

Кад поредимо закључке до којих су дошли аутори новијих историографских радова, видимо како представа о историјској „специфичности“ југоисточне Европе под османском влашћу полако губи свој основ, и све више откривамо сличности нашег региона с другим регионима, али и с друштвом у ком тренутно живимо. Наравно, разлике и даље постоје, и њих ни ти новији радови не негирају, али њих просто нема толико да бисмо читаву југоисточну Европу за време Османског царства могли да прогласимо некаквим егзотичним резерватом. На основу тих разлика боље можемо да схватимо комплексност друштава и у прошлости и у садашњици, што у ствари и јесте један од основних задатака историјског знања, и то не само овде.

У овом приручнику желели смо да мотивишемо наставнике, ученике и научнике да историју југоисточне Европе за време Османског царства погледају на нов начин. Да бисмо избегли преклапања ове књиге с другим приручником, приручником о нацијама и државама у југоисточној Европи, овде се нисмо бавили последњим веком Османског царства, већ смо се зауставили на крају XVIII века и навели свега неколико докумената с почетка XIX. Но чак и уз ово ограничење, показало се да је на овако мало страна готово немогуће приказати све аспекте и појединости пет векова позне средњовековне и ране нововековне историје југоисточне Европе. Морали смо да се држимо договорених приоритета и да вршимо строгу селекцију. Неке смо аспекте, колико год важни они били, или у потпуности прескочили или смо их само овлаш назначили. У избору оригиналних докумената ослањали смо се на наше сараднике и трудили се да дамо непристрасну слику, и у географском и у тематском смислу. Па ипак, знамо да ће неки корисници овог приручника пожелети да употребе и друге текстове и илустрације. Ако то буде тако, онда ће наш циљ бити остварен – јер ми и желимо да мотивишемо наставнике, ученике, па и историчаре од струке да постану свесни богатства и комплексности историје овог региона у време османске владавине.

Хронологија

Османски султани	Политички процеси	Политички и војни догађаји	Територија	Друштво и култура	Значајни догађаји ван Османског царства
Осман I (1281-1324)	Око 1300. до 1345. године: почетак ширења османске власти на северозапад Мале Азије, а на рачун Византијског царства; у овом периоду османски емират бори се за превласт с другим турским емиратима у Малој Азији; улема, слој исламских учењака, полако се интегрише у османски политички систем	1302 – Осман односи победу над Византијом код Бафеона			1307 – Крај султаната Румских Селџука; турски емирати у Малој Азији постају директни вазали монголске (илханидске) државе у Персији
Орхан (1324-1362)			1326 – Освајање Брусе (Бурсе), после које падају и Никеја (Изник, 1331) и Никомедија (Измит, 1337)	Византијски градови полако постају османски (претежно муслимански); током XIV и XV века слично се дешава и у Малој Азији и на Балкану	1335 – Распад Илханидског царства; османски емират постаје независан
				1339 – Орханова џамија у Бурси, прва џамија с основом у виду слова Т	1337–1453 – Стогодишњи рат између Француске и Енглеске
			1345 – Први ангажман османске војске у Европи, на страни будућег византијског цара Јована VI Кантакузина (владао 1347–1354)	1345 – Освајање емирата Каресија, укључујућу ту и источну обалу Дарданела	1341–1354 – Грађански рат у Византији
					1346–1347 – Куга из Кафе стиже у југоисточну Европу и погађа велик део овог региона

	1354–1402 – Ширење Османског царства на југоисточну Европу; током овог периода, турска погранична племена тек су почела да се интегришу у османски политички систем, па су често још увек ратовала за свој рачун. Османлије су прибегавале различитим полити- чким механизми- ма експанзије:		1354 – Освајање Галипоља		1355 – Умире цар Стефан Душан (1331–1355), Србија почиње да слаби
Мурат I (1362-1389)			1361–1369 – Освајање Тракије, укључујући ту и Једрене		
		1371 – Османска војска побеђује српску на Марици	Седамдесете и осамдесете године XIV века – освајање Македоније и делова Грчке и Албаније	1378–1391 – Зелена џамија, Изник	1370–1405 – Владавина Тимур- Ленка
Бајазит I (1389-1402)	склапали су уго- воре с постојећим државама југоис- точне Европе (које су постајале вазалске), скла- пали брачне савезе, просто анектирала одређене тери- торије и својим ратницима делили <i>тимаре</i> , земљишне поседе, насе- љавали Турке из Мале Азије итд. У последњој децени- ји XIV века, султан Бајазит све је више инсистирао на интегрисању ових група у Царство, што је међу Турцима у Малој Азији, али и међу другима, довело до незадовољства	1389 – Прва битка на Косову; Османлије односе победу над коали- цијом коју предво- ди српски кнез Лазар; Србија постаје вазал Османског царства	1390–1391 – Прва османска анексија турских емирата на југозападу Мале Азије (Сарухан, Ајдин, Ментеше, итд.)		1385 – Савез Пољске и Литваније
		1396 – Битка код Никопоља; Бајазит I наноси пораз крсташкој војсци под вођством Сигисмунда Луксембуршког, краља Угарске	1396 – Анексијом Видина Бугарска коначно пада под османску власт		
			1397–1398 – Бајазит I довршава осва- јање већег дела Мале Азије		
1402-1413 Бајазитови синови се боре за власт		1402 – Битка код Ангоре/Анкаре; Тимур Ленк наноси пораз Бајазиту I и заробљава га	1402 – Тимур поново успоставља неко- лико турских еми- рата у Малој Азији	1403–1414 – Стара џамија, Једрене	
Мехмед I (1413-1421)	Постепено јачање и брижљиво рестаури- сање османске државе; поновна али обазрива экс- панзија и на Балкану и у западном делу Мале Азије	1419–1420 – Османска осва- јања на доњем току Дунава; Влашка постаје вазалска држава	1419–1420 – Освајање Добруџе, Ђурђева и Турнуа	1416 – Побуна шејха Бедредина; поришти га Мехмед I	

Мурат II (1421–1451, с прекидом 1444–1446)			1425–1428 – Коначна анексија југозападнoг дела Мале Азије (емирата Ајдин, Ментеше, Теке, Гермијан и др.)	1421–1437 – Муратов комплекс у Бурси, украшен керамиком из Табриза	
			1430 – Солун пада под османску власт		
			1439 – Османлије први пут освајају Србију		1439 – На сабору у Фиренци визан- тијски цар Јован VIII пристаје на унију право- славне цркве с Римокатоли- чком, а за узврат тражи крсташки рат против Османлија
	Видевши Угре с ватреним оружјем, Османлије и саме почињу да га користе, мада не систематично	1443 – Угарски походи на Балкану; успешан устанак Албанаца под вођством Скендербега (Ђурђа Кастриота)	1443 – Османлије предају Србију и Албанију		
		1444 – Нови угарски походи на Балкану, пораз код Варне			
	1448 – Друга косовска битка, Османлије односе победу над угарском војском, коју предводи Јанош Хуњади (Сибињанин Јанко)				
Мехмед II (1444-1446, 1451-1481)	Османска држава постаје права организо- вана царевина („златно доба“ Османског		1453 – Освајање Цариграда	Цариград постаје главни град османске државе, Истанбул;	1453 – Стогодишњи рат завршава се победом Француза

<p>царства); успостављање строге дворске и друштвене хијерархије; припадници старог племства, које је и основало царство, бивају развлашћени, а неретко и погубљени, уз помоћ капи кулара, султанових робова који су примили ислам; највећи део земљишних поседа прелази у власништво султана и дели се као <i>тимар</i>, феуд; употреба прве генерације ватреног оружја (Османско царство често се назива и „барутно“)</p>	<p>1456 – Јанош Хуњади наноси пораз Османлијама код Београда</p>	<p>1455–1456 – Молдавија постаје вазалска држава</p>	<p>црква Свете Софије постаје џамија; граде се Топкапи сарај (све до 1478. године), затворена тржница (безистан) и неколико џамија (међу њима и Фатихова џамија, 1463–1470)</p>	<p>1455 – Гутенберг штампа Библију</p>
		<p>1459 – Коначни пад Србије</p>	<p>1460 – Освајање Атинског војводства, Мистре и већег дела Мореје</p>	
		<p>1461 – Освајање византијског Трапезунтског царства</p>	<p>1454 – Патријарх ГенADIје оснива Цариградску богословију</p>	
	<p>1463–1479 – Османско-млетачки рат</p>	<p>1463 – Освајање већег дела Босне</p>		<p>1462–1505 – Бладавина Ивана III у Москви; он својој кнежевини припаја друге кнежевине, тако да Русија стиче независност од Златне хорде (1480)</p>
		<p>1468 – Освајање Караманије, у Малој Азији</p>		
	<p>1473 – Османлије код Отлукбелија односе победу над Узун Хасаном; учвршћивање османске власти у Анадолији</p>	<p>1470 – Освајање Негропонта (Еубеје)</p>		
	<p>1475 – Битка код Вашлуја; молдавски кнез Стефан Велики (1457–1504) наноси пораз Османлијама</p>	<p>1475 – Османлије освајају Кафу, ђеновску колонију на Криму; Татарски ханат на Криму постаје вазалска покрајина Османског царства</p>	<p>1476 – Прва књига на грчком штампа се у Милану (Константин Ласкарис, <i>Επιτομή των οκτώ του λόγου μερών</i>)</p>	<p>1469–1492 – Бладавина Лоренца ди Медичија у Фиренци; врхунац ренесансе</p>
		<p>1479 – Освајање већег дела Албаније</p>		
		<p>1480 – Османлије освајају Отрант, на југу Италије; предају га 1481. године</p>		

Бајазит II (1481-1512)	Смиривање унутрашњих сукоба до којих је дошло за време власти Мехмеда II, уз очување централистичке организације царства и њених предности		1483 – Освајање Херцеговине		
			1484 – Освајање Хилије и Белгорода Дњестарског (Акермана); Молдавија губи прилаз Црном мору	1492 – Протеривање сефардских Јевреја из Шпаније; већи део њих наилази на добродошлицу у Османском царству, па се ту и насељава;	1489 – Кипар постаје млетачка територија
		1499–1503 – Османско-млетачки рат	Освајање млетачких упоришта у континенталном делу Грчке и у Албанији	1493 – Прва јеврејска штампарија у Цариграду, основали је сефардски Јевреји избегли из Шпаније;	1492 – Колумбо открива Америку
			1496. године – Присаједињење залеђа Црне Горе Отоманском царству, приобаље Црне Горе остаје под управом Млетака	1493 – Прва штампарија у Словена, Цетиње, Црна Гора; током XVI века словенске штампарије оснивају се и у Влашкој (1508), Босни, Србији и Трансилванији, али већина њих ради веома кратко	1494 – Француски походи на Италију; почетак италијанских ратова
			1499–1540 – Освајање Лике и делова Далмације	1505 – Џамија Бајазита II у Цариграду	1502 – Оснивање сафавидске династије у Персији; Персија постаје шиитска
Селим I (1512-1520)	Оштро сузбијање проперсијског отпора у Анадолији, знатно проширење територије ка Блиском истоку, чиме је додатно ојачана исламска компонента Османског царства	1514 – Битка код Чалдирана, велика победа Османлија над Персијанцима	1514–1515 – Присаједињење источног дела Мале Азије		
		1516 – Битка код Марџ Дабика, велика победа Османлија над Мамелуцима	1516–1517 – Освајање Сирије, Палестине и Египта; османски протекторат над Меком и Медином		1517 – „95 теза“ Мартина Лутера у Витенбергу, у Немачкој; почетак реформације

			1519 – Алжир признаје османску власт		1519 – Карло V изабран за римско-немачког цара; пошто је од 1516. био и краљ Шпаније, Карло V, изданак лозе Хабзбурговаца, постаје један од главних противника Османског царства
Сулејман I Законо- давац (1520-1566)	Врхунац османске моћи; ширење територије и у Европи и у Азији, комбинавањем војне силе и живе дипломатске активности; систематизовање османског законодавства и управе		1521 – Освајање Београда	1526 – Пири-реис (1465–1554) пише <i>Kitab-i-Bahriye</i> , Књигу о поморству, у којој сажима укупно поморско искуство своје епохе; 1513. сачинио је и детаљну поморску мапу, на којој је приказао и Северну и Јужну Америку	1519–1522 – Магелан пошао на прво путовање око света
			1522 – Освајање Родоса		1526 – Почетак Могулског царства у Индији
		1526 – Битка код Мохача, велика победа над Угрима			
		1529 – Почетак османско-хабзбуршког сукоба у Угарској; прва неуспешна опсада Беча	1534–1535 – Освајање Ирака		
		1538 – Успешан поход Османлија на Молдавију	1538 – Анексија Бендера (Тигине)	1538 – Синан, познат и као Мимар Синан (1490–1588), постаје главни царски градител; османска архитектура налази се на врхунцу	
		1541 – Нови Сулејманов поход на Угарску	1541 – Освајање централне Угарске (будимске кнежевине); Трансилванија постаје вазалска кнежевина		1543 – Коперник објављује своје дело <i>De revolutionibus orbium coelestium</i> (О кружењу небеских тела)
				1545–1563 – Тридентски концил, реформе унутар католичанства	

			1551–1552 – Анексија Баната	Половином XVI века реформаци- ја се шири на Угарску и Трансилванију; Саксонци настањени у Трансилванији примају лутеран- ску веру, а велик број Угара калвинистичку	1551–1556 – Руси освајају татарске ханате Казањ и Астрахан
		1555 – Османско- персијски мир у Амасији, стаби- лизује се источна граница Осман- ског царства		1550–1557 – Мимар Синан гради Сулејманову џамију у Цариграду	1555 – Аугзбуршки верски мир
				1555 – Прва књига штампана на албанском језику (у Италији): <i>Мешари</i> , дом Ђона Базукуа	1556 – Карло V абдицира; Хабзбуршко царство дели се на наследнике из шпанске и аустријске наследне линије
			1566 – Османлије освајају острво Хиос	1557 – Обнова српске православне патријаршије у Пећи	1562–1598 – Верски ратови у Француској
Селим II (1566-1574) Пијаница		1571 – У бици код Лепанта морнарица Свете лиге поразила османску	1570–1571 – Освајање Кипра	1567 – Прва јерменска штампарија у Цариграду	1566 – Почетак устанка против Шпанаца у Низоземљу
				1569–1575 – Мимар Синан гради Селимову џамију у Једрену	
Мурат III (1574-1595)	Финансијска криза, акча девалвира, вели- ка инфлација	1578–1590 – Исцрпљујући рат с Персијом	Освајање Азербејџана и неколико персиј- ских покрајина	1580 – Поштујући притужбе вер- ских вођа, сул- тан даје наредбу да се сруши опсерваторија у Цариграду	1587–1629 – Владавина Абаса I у Персији, династија Сафавида је на врхунцу моћи

	Озбиљна криза Османског царства; због дугих ратова против Хабзбурговаца и Персије земља се нашла у финансијским тешкоћама, а традиционална војна организација, нарочито коњица, почела је да слаби; зато се све чешће прибегава плаћеницима, а земљишни закуп се повећава	1593–1606 – Тежак, исцрпљујући рат против Свете лиге, предвођене аустријским Хабзбурговцима; побуна у румунским кнежевинама (1594)		1583–1586 – Муратов комплекс у Маниси	1588 – Енглеска морнарица наноси пораз шпанској Армади
Мехмед III (1595-1603)				1596–1609 – Буне целалија у Малој Азији	1598 – Нантски едикт, којим се дозвољава калвинистичка вероисповест
Ахмед I (1603-1617)		1602–1612 – Рат с Персијом	Османлије губе територије освојене 1578–1590: ово су уједно први већи територијални губици које ће Османско царство претрпети	1609–1616 – Султан Ахмедова џамија (Плава џамија) у Цариграду	1603 – Умире Елизабета I (1558–1603); Џејмс Стјуарт, шкотски краљ, постаје и краљ Енглеске, чиме су ова два краљевства коначно уједињена
		1606 – Мировни уговор код Житва-Торока, склопљен с аустријским Хабзбурговцима			1613 – Династија Романових у Русији
Мустафа I (1617-1618)					
Осман II (1618-1622)	Због покушаја унутрашњих реформи долази до побуне јаничара, који свргавају султана и убијају га	1620–1634 – Рат с Пољском и Литванијом око контроле над Молдавијом			1618–1648 – Тридесетогодишњи рат
Мустафа I (1622-1623)					
Мурат IV (1623-1640)	Строге мере, поновно увођење реда и закона	1623–1639 – Рат с Персијом; порази у биткама против Абаса I, ратни походи Мурата IV, мировни споразум у Каср-и-Ширину (1639), Османско царство се враћа у границе од 1555. и 1612. године		1627 – Патријарх Кирил Лукари оснива грчку штампарију у Цариграду; по патријарховом погубљењу, Османлије је затварају 1638. године	
				1635 – Ревански павиљон у Топкапи сарају	

Ибрахим I (1640-1648) Луди		1645–1669 – Исцрпљујући рат с Млецима	Освајање Крита (окончано тек 1669)		1640 – Почетак енглеског грађанског рата између краља и парламента
Мехмед IV (1648-1687)	После неколико година унутрашњих немира, велики везири из породице Копрулу (Ћуприлић) успе- вају да учврсте свој положај, да поново успоставе ред у земљи и да покрену нова територијална освајања	1656 – Мехмед- паша Ћуприлић именован за великог везира и добија пуномоћ да влада царевин- ом		1648–1657 – Чувени османски географ и историчар Катиб Челебија (1609–1657) пише земљописну расправу <i>Sihannüma</i> (<i>Карта света</i>)	1648 – Побуна Козака у Украјини под вођством ата- мана Богдана Хмељницког; криза у Пољској и Литванији
		1661 – Фазел Ахмед-паша Ћуприлић наслеђује свог оца на месту великог везира (1661–1676)		1665–1666 – Месијански покрет Сабатаја Зевија	1655–1660 – Први нордијски рат
		1672–1676 – Рат с Пољском и Литванијом	Освајање Подолја	1667 – Велики земљотрес, у ком је Дубровник знатно оштећен	
		1683 – Друга опсада Беча; аустројско- пољска војска наноси османској тежак пораз			
		1684 – Оснивање Свете лиге, коју чине Аустрија, Пољска и Литванија, Венеција и Папска држава, а од 1686. и Русија	1686–1687 – Аустројске трупе освајају Угарску и Трансилванију		1685 – Опозван Нантски едикт
				1687 – Исак Њутн пише <i>Philosophia naturalis principia mathematica</i> (<i>Математички принципи филозофије природе</i>)	

<p>Сулејман II (1687-1691)</p>	<p>После великих монетарних и фискалних реформи, Османско царство поново је у стању да издржи ратове</p>		<p>1688–1690 – Аустрија привремено осваја Београд и друге делове Србије</p>	<p>1690 – Пошто су Османлије повратиле Београд почиње прва велика сеоба Срба с југа Србије и Косова у Славонију и Угарску</p>	<p>1688 – Славна револуција у Енглеској, Енглеска постаје парламентарна монархија</p> <hr/> <p>1689 – У Русији Петар I преузима власт (1682–1725)</p>
<p>Ахмед II (1691-1695)</p>				<p>1694 – Кнез Константин Бранчовеану у Букурешту оснива Грчку кнежевску академију; у XVIII веку слична установа оснива се и у Јашију, у Молдавији</p>	
<p>Мустафа II (1695-1703)</p>	<p>1695 – Реорганизација земљишних поседа, уводи се доживотно власништво над земљиштем, тзв. маликане; захваљујући том новом систему, племићке породице у провинцији јачају и с временом стичу велика наследна имања</p>	<p>1697 – У бици код Сенте Аустријанци наносе пораз Османлијама</p> <hr/> <p>1697. године – Данило Петровић Његош именован за митрополита Цетиња (Црне Горе); поступно ослобађање од отоманске власти и формирање кнежевине којом владају кнежеви – владике из породице Петровић Његош.</p> <hr/> <p>1699 – Карловачки мир</p>	<p>Карловачким миром Османско царство уступа Хабзбурзима Угарску (са Славонијом) и Трансилванију, Млецима Мореју, Лику и неке делове Далмације, Пољској Подоље а Русији Азов</p>	<p>Око 1700 – Димитрије Кантемир (1673–1723), иначе и композитор, пише расправу о османској музици, и објављује записе 353 инструментална комада</p>	<p>1700–1721 – Велики северни рат, велика победа Русије над Шведском код Полтаве (1709)</p> <hr/> <p>1701–1714 – Рат за шпанско наслеђе</p>
<p>Ахмед III (1703-1730)</p>	<p>Тзв. доба лала, у ком долази до културне обнове, покушаја унутрашње реформе и до отварања према западу, на чему нарочито ради</p>	<p>1710–1711 – Рат с Русијом</p> <hr/> <p>1715–1718 – Рат с Млецима и Аустријом; Османлије доживљавају пораз, који ће</p>	<p>Османлије успевају да поврате Азов</p> <hr/> <p>1715 – Османлије освајају Мореју, која је дотад под млетачком влашћу</p>		

	Ибрахим-паша Невшехирли (1718–1730); међутим, после побуне јаничара, Ибрахим-паша и султан морају да абдицирају	бити запечаћен Пожаревачким миром	1716–1718 – Османлије предају Аустријанцима Банат, северну Србију и Олтенију (западну Влашку)	1720 – Књига светковина (<i>Surname-i Vehbi</i>), опис славља приликом обрезивања султанових синова, написао песник Вехби, илустровао с 137 минијатура Левни (1673–1736)		
			1722–1725 – После немира у Персији, освајање Грузије, Азербејџана и Ширвана	1727 – Прву османску штампарију оснива Ибрахим Мутеферика, у Цариграду; штампарија затворена по његовој смрти 1745. године	1722 – Авганци продиру у Персију, крај сафавидске власти	
			1730 – Османлије губе Азербејџан и Ширван, којима одсад влада Надир, персијски шах (1736–1747)	1728 – Фонтана Ахмеда III (испред Топкапи сараја)	1726–1730 – Шах Надир (1736–1747) поново оснажује Персију	
Махмуд I (1730–1754)	Обазриве реформе, нарочито у артиљерији (захваљујући француском стручњаку грофу Де Боневалу) и урбанизација (више од 60 јавних чесми у Цариграду)	1730–1736 – Рат с Персијом	Османлије губе Грузију		1733–1735 – Рат за пољско наслеђе	
		1736–1739 – Рат с Русијом и Аустријом, окончан Београдским миром	Олтенија се враћа Влашкој, а северна Србија под окриље Османског царства; Русија поново добија Азов	Друга сеоба Срба у Банат и Угарску		
		1743–1746 – Рат с Персијом			1746 – У Влашкој кнез Константин Маврокордат 1749. укида кметство; 1749. сличну реформу спроводи и у Молдавији	1740–1786 – Владавина Фридриха II у Пруској
						1740–1748 – Рат за аустријско наслеђе
				1748 – Монтескје, <i>Дух закона</i>		
				1751–1780 – У Паризу излази <i>Енциклопедија</i> , у 35 томова, највеће достигнуће европског просветитељства		

Осман III (1754-1757)					1756–1763 – Сед-могодишњи рат
Мустафа III (1757-1774)	После дужег периода мира и немешања у сукобе у Европи, Османско царство упушта се у рат с Русијом, и тада на видело излази сва његова слабост, што ће само још убрзати његово даље опадање; моћ ајана, локалних угледника, расте, док у провинцијама слаби ауторитет централне власти	1768–1774 – Османско-руски рат; руска војска окупира Крим, Молдавију и Влашку, руска морнарица наноси Османлијама пораз на Егејском мору и подстиче побуне у Грчкој и на читавом Леванту		1766–1767 – Османске власти укидају Охридску архиепископију, Пећку патријаршију и Цариградску патријаршију; грчки патријарх у Цариграду добија црквену власт над свим поданицима православне вере који живе у Европи	1762–1796 – Владавина Катарине II у Русији
		1774 – Кучук-кајнарџијски мир; Русија се учвршћује на северним обалама Црног мора и постаје главни заштитник православца у Османском царству	1774 – Крим више није вазалска провинција Османског царства	1784 – У Цариграду се поново отвара турска штампа-рија	1772 – Прва подела Пољске
Абдулхамид I (1774-1789)	Настојања да се уз помоћ Запада, нарочито Француске, поново ојача османска војна снага; међутим, ратови 1787–1792 показују да ови покушаји нису уродили плодом		1775 – Османлије предају Буковину (северозападну Молдавију) Аустрији		1775–1783 – Рат за независност у Америци
		1787–1792 – Рат с Русијом и Аустријом, Османлије трпе тешке поразе; Француска револуција и проблематична ситуација с Пољском спасавају Османско царство озбиљнијих територијалних губитака	1783 – Русија анектира Крим		1780–1790 – Владавина Јосифа II у Аустрији
Селим III (1789-1807)	Покушаји војне, финансијске, административне и политичке реформе (<i>nizam-ı cedid</i> , нови систем); реформа пропада због унутрашњих немира и због отпора конзервативних јаничара; у унутрашњости земље моћ ајана достиже врхунац				1787 – Устав САД
		1798. године – Земаљски сабор изгласао Законик општи црногорски и брђански	1788–1792 – Русија анектира Једисан		1789 – Почетак Француске револуције
		1798–1799 – Француски поход на Египат и Сирију			1793, 1795 – Друга и трећа, коначна подела Пољске